

Հովսեփ Օրբելի

ԱՄԵՔ

Овсеп Орбели

ԱՄԵՔ

Hovsep Orbeli

ԱՄԵՔ

0-81
h2

ՀՀ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՕՐԲԵԼԻ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԻ ՏՈՒՆ-ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Կազմողներ Մարինե Բունիայան
Գերասիմ Մկրտչյան

Սոնա Սեֆերյանի թարգմանությամբ և խմբագրությամբ

Ձևավորող Գայանե Գրիգորյան

Գրքի հրատարակումը նվիրվում է Անին մայրաքաղաք հռչակելու 1050 ամյակին

Երևան-2011

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ АРМЕНИИ
ДОМ-МУЗЕЙ БРАТЬЕВ ОРБЕЛИ

Составители Марине Буниатян
Герасим Мкртчян
Переводчик и редактор Сона Сеферян
Дизайнер Гаяне Григорян

Издание книги посвящается 1050 летию провозглашения
Ани столицей.

MINISTRY OF CULTURE OF RA
THE ORBELI BROTHERS MUSEUM

Compiled by Marine Buniatyan
Gerasim Mkrtchyan
Edited and translated by Sona Seferian
Designed by Gayane Grigoryan

This album is a commemoration of the
1050 anniversary of the capital Ani.

6849

Օրբելիների ընտանիքը, 1905 թ.
Семья Орбелов, 1905 г.
The Orbeli family, 1905

Օրբելիները

Օրբելիների տոհմը ունի հին հայկական իշխանական ծագում: Օրբելիները սերում են Մամիկոնյաններից, որոնք բարձր դիրք են զբաղեցրել իր ժամանակների խաղաղության ու մշակութային կյանքում:

13-15 դդ. Օրբելիների տոհմի տիրակալության մեջ է մտել Սյունիքը: Նորավանքում՝ տոհմական գերեզմանատանը, թաղված է տոհմի պատմաբան Ստեփանոս Օրբելյանը: Համաձայն նրա՝ «Օրբել» անունը վերցված է «Օրբետ» ամրոցի անվանումից, որը գտնվում է Վրաստանում՝ Օրբետ գյուղի մոտ:

Օրբելի եղբայրների հայրական պապը՝ Հովսեփ Օրբելին (1810-1891), ուսանել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանում, որն ավարտելուց հետո անցել է հոգևոր ծառայության:

Հովսեփ Օրբելին ունեցել է հինգ երեխա՝ երեք որդի և երկու դուստր:

Օրբելի եղբայրների հորեղբայրները՝ Դավիթը և Համազասպը, ավարտել են Խարկովի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը. Դավիթ Օրբելին հոգևորական-քաղաքական էր, Համազասպը Թիֆլիսում հայտնի բժիշկ-ատամնաբույժ էր:

Հ. Օրբելու երրորդ որդին՝ Օրբելի եղբայրների հայրը՝ Արգաթ Օրբելին (1849-1912), ավարտել է Ս. Պետերբուրգի

Ա. Օրբելի
1911 թ.

Ես շատ ուրախ եմ,
որ իմ որդիները
գնում են
նյութապես
անապահով
ճանապարհով
հանուն գիտության
և այն ազգի,
որի զավակներն
են, և որը բոլորից
շատ կարիք
ունի հարգանք
պարտադրելու
որդիներին՝
մարդկությանը
տալով գիտության
նշանավոր
գործիչներ:

Վարվառա Օրբելի
Varvara Orbeli

Կայսերական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: Նա բացառիկ կրթված մարդ էր, մեծ ուշադրություն էր դարձնում որդիների դաստիարակությանը և կարողացավ հիանալի կրթության տալ նրանց:

Ա. Օրբելին ամուսնացած էր իշխանական ծագում ունեցող Վարվառա Մովսեսի Արղության-Երկայնաբազուկի հետ (1857-1937): Նա կրթված կին էր, հիանալի տիրապետում էր չորս լեզուների, հետևում էրեխաների դաստիարակությանը և ուսմանը:

Օրբելի եղբայրներից ավագը Ռուբեն Օրբելին է (1880-1943): Նա համարվում է ԽՍՀՄ-ում ստորջրյա հնագիտության հիմնադիրը և ստորջրյա տեխնիկայի պատմության և գիտության նոր ճյուղի՝ հիդրոհնագիտության համաշխարհային ճանաչում վայելող խոշորագույն մասնագետներից մեկը: Ռ. Օրբելին իր մտքի հուժկու թռիչքով և համարձակ հետազոտություններով կարողացավ հիմնել գիտության նոր բնագավառ, որի խնդիրն էր ստորջրյա հսկայական տարածքներից դուրս բերել մշակութային արժեքներ և առավել լիարժեք ներկայացնել համաշխարհային մշակույթը:

Եղբայրներից միջնակը հռչակավոր ֆիզիոլոգ, էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիայի հիմնադիր ակադեմիկոս Լևոն Օրբելին է (1882-1958): Նա ավարտել է Ս. Պետերբուրգի ջազմարժեկական ակադեմիան և աշակերտել է հանճարեղ Ի. Պավլովին: Նրա հինգհատորյա *Ընտիր երկերը* մի ընդգրկուն ուսումնասիրություն է նյարդային համակարգի բոլոր ուղղությունների մասին և բացահայտում է հեղինակի՝ համաշ-

խարհային ֆիզիոլոգիայի խոշոր դեմքերից մեկի՝ Լ. Օրբելու գիտական հայացքներն ու մտքի խորությունը:

Եղբայրներից կրտսերը հայտնի արևելագետ ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելին է (1887-1961):

Հ. Օրբելին երկար տարիներ ղեկավարել է Լենինգրադի Պետական Էրմիտաժը, կազմակերպել ցուցահանդեսներ, գիտական նստաշրջաններ: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ղեկավարել է Էրմիտաժի գանձերի տարահանումը, իսկ պատերազմից հետո կույթ է ունեցել Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ: Հ. Օրբելին եղել է Լենինգրադի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի ղեկանը, հիմնադրել Խորհրդային Միության գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքը, Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան և դարձել նրա առաջին նախագահը:

Օրբելի եղբայրներից կրտսերը՝ Հովսեփը, ծնվել է 1887 թ. մարտի 8 (20)-ին Քութաիսում: Հաջորդ տարի ընտանիքը վերահաստատվել է Թիֆլիսում:

1904 թ. նա ավարտել է Թիֆլիսի 3-րդ արական գիմնազիան, ապա ընդունվել Ս. Պետերբուրգի Կայսերական համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետը՝ աշակերտելով այնպիսի խոշոր գիտնականների, ինչպիսիք էին անտիկագետներ Ս. Ժերելյևը, Մ. Ռոստովցևը, Ֆ. Ջելինսկին, արևելագետ Յա. Սմիռնովը, բյուզանդագետ Վ. Բենեշևիչը և այլք:

Հունահռոմեական հնություններից զատ ուսանող «դասականներին» ավելի ու ավելի էր հրապուրում Արևելքը՝ Հայաստանը, Վրաստանը, Իրանը, նրանց պատմությունն ու մշակույթը:

1906 թ. ամռանը Հ. Օրբելին մասնակցել է քաղաքամայր Անիի պեղումներին, իսկ 1907 թ. ընդունվել համալսարանի նաև Արևելյան լեզուների ֆակուլտետը: Սակայն, նվիրվելով արևելագիտությանը, Հ. Օրբելին չթողեց դասական բանասիրությունը, որը նա դիտում էր որպես անհրաժեշտ աստիճան՝ արևելագիտական առարկաների տիրապետման ուղղությամբ: Ի դեպ, ճիշտ այդպիսին էր նաև Հ. Օրբելու ուսուցչի՝ 20-րդ դարի խոշորագույն հայագետներից մեկի՝ Նիկողայոս Ադունցի մոտեցումը: Հ. Օրբելին փայլուն կերպով ավարտեց Արևելյան լեզուների ֆակուլտետը՝ միաժա-

Ռուբեն Օրբելի. Рубен Орбели. Ruben Orbeli

Լևոն Օրբելի. Levon Orbeli. Levon Orbeli

ցավ բյուզանդական տիրապետության տակ, իսկ 1064 թ. հայտնվեցին սելջուկները: Քաղաքի ըստն յոթ օր տևող պաշարումը նկարագրել են Արիստակես Լաստիվերտցին և Մատթեոս Ուռեալեցին: Մուսուլման պատմիչ Ահմեդ բեն Մուհամմեդ էլ Ջաֆարին արձանագրում է քաղաքի գրավումը. – «Թեև ամրոցը անառիկ էր, հաջողությունը եկավ ինքն իրեն. տեղի ունեցավ ուժեղ երկրաշարժ»: 1072 թ. Գանձակի էմիր Ֆադլունը գնեց Անին սելջուկներից և նվիրեց իր թոռանը՝ Մանուչեհին: 13-րդ դարի սկզբից 30-35 տարիների ընթացքում հայ-վրացական քաղաքական ու ռազմական համա-

մանակ անցնելով պատմաբանասիրական ֆակտուտեի լրիվ դասընթացը: Մերն ու հետաքրքրությունը դեպի դասական բանասիրությունը և առհասարակ անտիկագիտությունը Հ. Օրբելին պահպանեց ընդմիշտ:

Շատ գիտելիքներ է ձեռք բերել Հ. Օրբելին համալսարանի լսարաններում, սակայն իսկական բարձրագույն կրթություն նա ստացել է թերևս ոչ այնքան Նևայի ափերին, որքան Անիում:

Որպես անառիկ ամրոց՝ Անին հիշատակվում է Եղիշե և Ղազար Փարփեցի պատմիչների մոտ: 8-րդ դարի վերջում ուժեղացան Բագրատունիները, և Անին դարձավ նրանց սեփականությունը: Այստեղ 961 թ. Աշոտ Ողորմածը թագ ընդունեց և որոշեց Անին դարձնել իր մայրաքաղաքը: Սմբատը՝ Աշոտի որդին, կառուցեց Աշոտյան պարիսպները, և վերջնականապես կազմավորվեց քաղաքի հատակագիծը երկու էական մասերով. միջնաբերդը՝ Բագրատունիների նստավայրը, և Շահաստանը կամ բուն քաղաքը: 10-րդ դարի երկրորդ կեսը և 11-րդ դարի առաջին կեսը խաղաղ շրջան էր Անիի թագավորության համար: Բագրատունյաց թագավորության տոհմի նախավերջին ներկայացուցիչը՝ թուլակամ Հովհաննես-Սմբատը, ստորագրել էր մի կտակ, համաձայն որի թագավորությունը իր մահից հետո անցնելու էր Բյուզանդական կայսրությանը: 1041 թ. բյուզանդական զորքերը արշավեցին Անի, սակայն Վահրամ Պաշկավունու գլխավորությամբ քաղաքի բնակիչները ետ մղեցին նրանց: Գագիկ Երկրորդ թագավորի օրոք (1042-1045) նրանց երկու արշավանքները նույնպես ձախողվեցին: 1045 թ. Անին անկում ապրեց և ան-

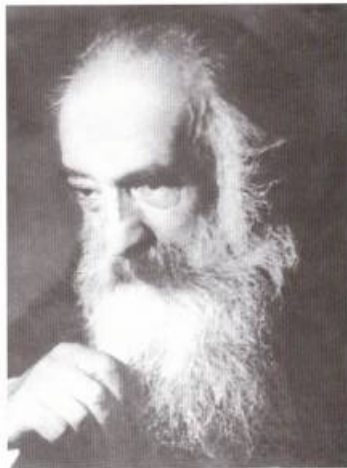
գործակցության պայմաններում, Անին ծաղկում է կրկին: Ջաքարյանների և հարյուստ մեծատունների շնորհիվ (Տիգրան Հոնենց) քաղաքը վերաշինվում է, և պատմական աղբյուրներում Անին՝ մեծ քաղաք, քաղաքամայր է կոչվում: 14-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսվում է քաղաքի անկումը: 1319 թ. տեղի է ունենում երկրաշարժ, 14-15 դդ. քաղաքը պահում էր իր խղճուկ գոյությունը:

Հաջորդ դարերում Անին Օսմանյան տիրապետության տակ էր, և նրա ավերակներին քոչվոր ցեղերն էին իշխում: 1887 թ. Կարսի նահանգի հետ Անին անցավ ցարական Ռուսաստանին, երեսուն տարի անց՝ 1917 թ. թուրքերի հարձակման ժամանակ, Անիից դուրս բերվեցին հնագիտական պեղումների նյութերը:

Թուրքերը Կարսի նահանգը և Անին վերցրին. այժմ այն մատչելի է միայն սահմանային Ախուրյան գետի ձախ ափից:

Հայաստանի միջնադարյան մայրաքաղաքի պեղումները բացառիկ տեղ են գրավում Նիկողայոս Մաթի բազմակողմանի գործունեության մեջ, որի վերաբերյալ նա գրում է. – «Կովկասի պարծանքը այն զարդերն ու զանձներն են, որոնցով օժտել է նրան բնությունը: Դրանցից լավագույնների հետ համահավասար Կովկասը կարող է հպարտանալ ի վերուստ տրված մշակութային մի այլ պարգևով՝ Անիի ավերակներով, իր հնագիտական պսակի այդ խոշորագույն մարգարտով»: 19-րդ դարում ճանապարհորդները քանիցս այցելել էին Անի: Ավերակների պատմության նշանակալից էջերից մեկը կարելի է համարել ազգասեր կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Մատթեոս Բ-ի այցը Անի: Պարիսպների մոտ հնչում է Հայոց աշխարհի հին դասական լեզուն՝ տալով քաղաքի վիթխարի կառույցներին ավելի վեհ ու սիրապանձ կեցվածք:

Վեհախառը Մաթին. «Հարգելի՛ պրոֆեսոր, այս ավերակները, որ լուռ կանգնած են այստեղ, կհիշատակեն հայուն անցյալը, անցյալ փառավոր, անցյալ երջանիկ... կհիշեցնեն այն ժամանակները, երբ հայ կյանքը կպայծառանար հաղթ ու հոյակապ:

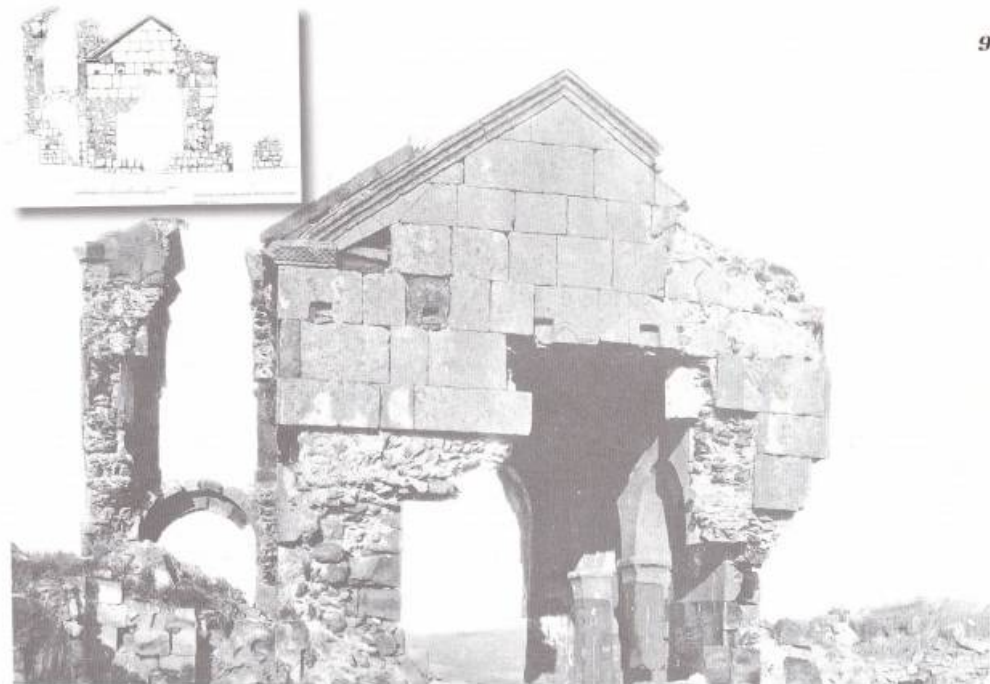
Նոյսեի Օրբելի. Носиф Орбели. Носиф Орбели

Դուր, հարգարժան պրոֆեսոր, որ Ձեր ամբողջ եռանդը և սերը նվիրած էր այս ավերակներուն, Ձեր պեղումներով հսկայական ծառայություն կմատուցաներ գիտության: Դուր Ձեր պեղումներով ի յույս աշխարհի կհայտնենք մի ժողովրդի՝ տարաբախտ և տարեգիր, անցյալ պանծալի կյանքի պատկերը անբողջովին: Ցույց կուտար հայ ազգին իր նախնիներուն վսեմ անցյալը:

Շարունակեցեր Ձեր բազմաբղյուն և բեղմնավոր աշխատանքը, ազնիվ Մառ»:

1892 և 1893 թթ. Ն. Մառը ձեռնարկեց երկու գիտական արշավ դեպի Անի, սակայն շուտով ստիպված եղավ դադարեցնել պեղումները, քանի որ թանգարանի չգոյության պատճառով հայտնաբերված առարկաները ցրվում էին. փոսնգ կար, որ դրանք առհասարակ կվրիպեն գիտության տեսադաշտից: Բայց ահա, 1904 թ. պեղումները վերսկսվեցին և շարունակվեցին մինչև 1917 թ.: Այսպիսով, 16 անգամ հեռավոր Ս. Պետերբուրգից Անի էին ժամանում գիտնականներ, և 16 ամառ մնում ավերակ թաղարում: Մասնակիցների համար Անիի պեղումները հնագիտական հիանալի դպրոց են եղել: Այդ արշավանքներից Հ. Օրբելին ստացել է նյութի և նրա մեկնարանման վերաբերյալ խոր գիտելիքներ: Անիի հուշարձանների դիտումները ծնեցին մի շարք նոր ու կարևոր գաղափարներ, որոնք շուտով դրվեցին Առաջավոր Ասիայի մշակույթին նվիրված նրա աշխատությունների հիմքում:

ԴԵՊԻ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ (ԱՆԻ, ՄՈԿԱՍ, ՎԱՆ)

Անին կարելի է նկարագրել անթիվ անգամ, ինչպես նկարագրում են արշալույսը, լուսինը, ծովը, զեփյուռը: Որովհետև նա էլ այդպիսի մի երևույթ է մեր մարդկային աշխարհում...

ԼԵՆ

Առաջին անգամ Հովսեփ Օրբելին Անի եկավ 1906 թ.: Գիտարշավը հաջող էր անցնում, ավարտվել էր Գագիկաշեն եկեղեցու, որը Ջվարթնոցի ընդօրինակումն էր, մաքրումը:

Հենց այդ ժամանակ էր հայտնաբերվել էր Գագիկ Ա թագավորի (990-1017) արձանը՝ չալմայով, տաճարի մանրակերտը ձեռքին: Գագիկաշենում գտնվել 11-րդ դարի պղնձյա հսկայական մի ջահ, այնքան ծոմոված ու այլանդակված, որ սկզբում դրա կառուցվածքը անհասկանալի էր անգամ ընդհանուր գծերով: Ջահի վերականգնումը Ն. Մաքը հանձնարարեց Հ. Օրբելին, վերջինս մեկնեց Ալեքսանդրապոլ-Գյումրի, և մեկ շաբաթ սովորեց փականագործի մոտ, ապա հավաքեց կտորները և վերականգնեց ջահը իր նախնական ձևով:

Այդ օրվանից սկսած՝ Հ. Օրբելին համարյա ամեն ամառ գալիս էր Անի՝

դառնալով Ն. Մաքի ամենամերձավոր աշխատակիցը: Այլ պարտականությունների հետ մեկտեղ տնօրինում էր Անիի հնադարանը: Վերջինս հիմնվել էր մասնավոր միջոցների շնորհիվ: Սկզբում հնադարանի համար հարմարեցված էր այն շենքը, որը 11-րդ դարում դարձել էր մզկիթ (Մամուչե մզկիթ): 1906 թ. հաշվետվության մեջ Ն. Մաքը նշում էր. «Վերջապես, շատ էին Անիի թանգարանի մաքրման, կարգի բերման, հնությունների նկարագրման ու տեղադրման աշխատանքները: Սակայն այստեղ ճարվեց այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր: Իսկ այն, ինչ արված է, ձեռք է բերվել շնորհիվ նրա, որ այս տարի ես ունեի հիանալի աշխատակիցներ՝ նկարիչ Պոլտորացկի և ուսանող Հ. Օրբելի, որոնք, առանց ձեռքերը ծալելու, թանգարանում աշխատում էին ոչ միայն ցերեկները, այլ երբեմն նաև գիշերները»: 1908 թ. հուլիսի 20-ին Օլգա Օրբելուն ուղղված նամակում Հ. Օրբելին գրում է. «Այստեղ անսահման աշխատանք կա, ամեն լուպե նոր իր է հանվում, գտածոներին թիվ չկա, և բոլորը մանրակրկիտ աշխատանք են պահանջում: Անչափ ու անսահման է կերամիկան, բայց և շատ հետաքրքիր: Բոլորից շատ հոգս ու ջանք է պահանջում կտորեղենը: Այսօր պեղումների ընթացքում հանեցինք 5-6 տարեկան մի աղջնակի՝ դագաղի մեջ: Նրա զգեստի տակ կար մետաքսե քուղ-լայնագոտի, որը ունի խորհրդանշական դեր: Նրա զգեստը շատ յուրօրինակ և գեղեցիկ է՝ հիանալի ոսկեթել ասեղնագործությամբ վագրի և առյուծի պատկերով, ինչը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ նա ունի իշխանական ծագում: Հպարտությամբ հայտնում եմ նաև, որ վաղը

Գագիկ Ա
թագավորի
արձանը
Շախնյա պարտեզում
Գագիկ I
The statue of
King Gagik I

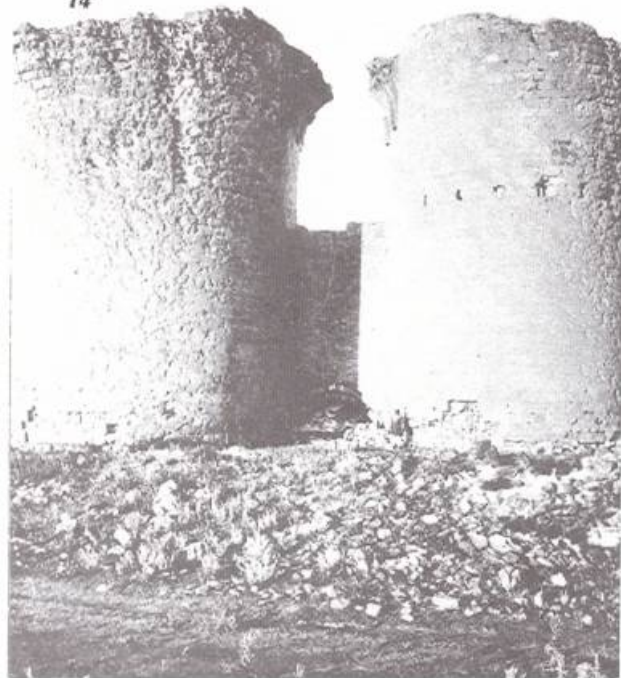
Մր. Գրիգորի վանքը
 Монастырь Св. Григория
 Monastery of St. Gregory

մեկ շարաք է, ինչ մենք հանդի-
 սավոր կարգով մեր նոր թան-
 գարանի հիմքը դրեցինք: Նա
 դեռևս փոքրիկ է, կառուցվում
 է ճարտարապետ-նկարիչ Պու-
 տորացկու և ինժեներ-ճարտա-
 րապետ Օրբելու նախագծով»: 1908 թ. սեպտեմբերին ավարտ-
 վեց թանգարանի նոր շենքի
 կառուցումը: Մանուչեի մզկի-
 թում պահվում էին մանր առար-
 կաներ և Գագիկի արձանը, իսկ
 նոր թանգարանում տեղավոր-
 ված էին արձանագրություններ,
 ճարտարապետական մանրա-
 կերտներ ու խաչքարեր: Անի
 այցելում էին բազմաթիվ գրո-
 սաշրջիկներ, որոնց մի զգալի
 մասը օտարերկրացիներ էին,
 և նրանք հմայված դիտում էին
 պեղումներից գտնված զանա-
 զան առարկաներ, որոնք խնամ-
 քով զետեղված էին ապակե-
 պատ ցուցափեղկերի մեջ: Ահա
 ջրատար երկաթե խողովակ-
 ները՝ գտնված միջնաբերդի

Հին ճանապարհ. Древняя дорога. An old road

պալատական բաղնիքի պեղումներից: Կային զանազան գոմավոր ապակյա և մետաղե ապարանջաններ, հախճապակյա և բրոնզե անոթներ, խոշոր կարամներ, նետերի սլաքներ, դրամներ, սնդիկի անոթներ և ուրիշ շատ ու շատ իրեր: Մի ցուցափեղկի մեջ պահվում էին Տիգրան Հոնենցի տոհմային դամբարան-ալրերից գտնված փոքրիկ աղջկա զգեստը, նրբաթել, գեղեցիկ և ճաշակով կրծքակալ մանվածքը, կուսության գոտին: Իսկ այունազարդ սրահի կամարների տակ կանգնած է հայ աշխարհի խաղաղասեր և իմաստուն արքայի՝ Գագիկ Ա-ի արձանը՝ տուֆ քարից կերտված: Օրբելուն հարկ էր լինում տալ ընդարձակ բացատրություն, որը հաճախակի

Կարսի դուռ
Карские ворота
Kars gates

Միրանուշը
Առաքելոց եկեղեցու
գավթի առջև
Сирамуш у церкви
Св. Апостолов
Siramush before the
church-porch of St.
Apostles

Անջատված եկեղեցի
Отделенная церковь
The split church

Տեսարան Անիից
View from Ani
A view from Ani

վերածվում էր իսկական դասախոսության: Շուտով ձեռք բերված փորձի հիման վրա Օրբելին պատրաստեց և «Անիի շարքում» հրատարակեց պեղվող քաղաքի ուղեցույցը, կազմեց հնադարանում պահվող նյութերի գիտական ցուցակը, ապա ամփոփելով ողջ գիտելիքը, որը կուտակել էր Անիի պատմության և նրա հուշարձանների վերաբերյալ, հրատարակեց ևս մեկ հանրամատչելի գրքույկ՝ «Անիի ավերակները» վերնագրով:

1910 թ. սեպտեմբերի 22-ին Գիտությունների ակադեմիայի պատմաբանասիրական բաժանմունքի նիստում Մաթը առաջարկեց քաղաք Վան ուղարկել մի մասնագետի, որը կգրադվի տեղի հնություններով և կհավաքի բարբառագիտական

Առաքելոց եկեղեցու զավթի դռան ճակատը
Portals of the church-porch of St. Apostles
The portal of the church-porch of St. Apostles

Կարսի ամրոցը, Ախուրյան գետը և Պերս Պրոսիան
 Река Ахурян, цитадель Карса и Перс Прованс
 The Citadel of Kars, The River Aghurian and Persh Proshian

նյութեր: Ջնկուցողի կարծիքով այդպիսի գործ կարող էր կատարել միայն Հ. Օրբելին: Առաջարկությունն ընդունվեց, և Հ. Օրբելին անցավ նախապատրաստական աշխատանքի: «Իհարկե, ստիպված եմ շատ պարապել ու պատրաստվել այդ ուղևորությանը, որովհետև ինչպես իր պայմաններով, այնպես էլ իր էությանը պատասխանատու աշխատանք է», - գրում է Հ. Օրբելին ծնողներին: Իսկ 1910 թ. դեկտեմբերի 12-ին հավելում է. «Հիմա աշխատում եմ գլխավորապես լեզվի վրա, որը, իսկապես, շատ դժվար է, բայց և ուղևորությանս հիմնական նպատակն է»:

Հետագայում, 1911 թ. Հ. Օրբելին ձեռնարկեց մի կարճատև գիտական ճանապարհորդություն, որը բոլոր առումներով ավելի բարդ էր: Խոսքը դեպի Մոկս (քաղաք Վանա լճի հարավային ափին) ձեռնարկած ուղևորության մասին էր: Մինչև կյանքի վերջը նա մնաց Մոկսում տեսածի ու լսածի տպավորության տակ: 1911 թ. սեպտեմբերի 1-ին Ռուբենին Մոկսից ուղարկած նամակում գրում է՝ «Առողջ եմ և լավ եմ, ապրում եմ մի հիանալի բնյի տանը, բայց կտրված եմ ամբողջ աշխարհից, նույնիսկ փոստը այստեղ չեն բերում, նամակ ստանալու մասին նույնիսկ չի կարելի երազել: Իմիջիայլոց, Մոկսը, որտեղ հիմա ապրում են թուրքերը, համարվում է Ասիական Թուրքիայի ամենախառն և վայրի բնակավայրերից մեկը: Բնակավայրի կլիմայական պայմանները շատ բարենպաստ են, բայց գեղեցիկ բան չի կա, ասկան կանաչը շատ գեղեցիկ են. ես շատ քիչ եմ տեսել այդպիսի գեղեցիկ կանանց: Ժողովուրդը լավն է, բայց

Տեսարան Անիից, Բաժ ու Անու, A view from Ani

նրանց երեսներին պարզ դրոշմված են դարավոր ստրկության հետքերը: Քրդերը գազանաբարո մարդիկ են, ինչում ես համոզվեցի՝ այստեղ ապրելով»:

1911 թ. հուլիսի 1-ին Հ. Օրբելին Բաթումից մեկնեց Կոստանդնուպոլիս և Տրապիզոնի, Բայրուրդի ու Էրզրումի վրայով ուղևորվեց Վան: Ճանապարհին լուսանկարեց և նկարագրեց մի շարք ճարտարապետական հուշարձաններ, ընդօրինակեց արձանագրություններ: Օգոստոսի 14-ին հասավ Վան և որոշեց կենտրոնանալ Մոկսի հայ բնակչության բարբառի ուսումնասիրության վրա: Մոկսում մնաց հինգ շաբաթ: Նահանգի բնակչությունը կենտրոնացած էր հինգ քաղերից, փաստորեն հինգ համայնա միաձուլված գյուղերից բաղկացած Մոկս «քաղաքում»: Հ. Օրբելին հավաքեց Մոկսի բարբառին հատուկ

շատ նյութեր, կազմեց հատուկ բաժարան, որտեղ անփութեան առթյալ կենցաղի բոլոր այն բաներն ու արտահայտությունները, որոնք վերաբերվում էին դաշտային աշխատանքներին, արհեստներին, անասունների ու բույսերի անուններին. մի խոսքով՝ այն ամենին, ինչը կարելի է տեսնել շուրջը: «Արժեքավոր ծառայություն ինձ մատուցեցին երեխաները, որոնք աշխատանքս դիտում էին որպես զվարճալիք և ամեն բանի վազում մոտս՝ հարցնելով՝ գրել եմ արդյոք այս կամ այն բանը», - հայտնում էր երիտասարդ ուսանողը ԳԱ-ի ներկայացրած հաշվետվության մեջ: Բառացանկում տեղ էին գտել գրառումներ

թաղիքագործների և բուրդ գողների (որոնք տեղական բարբառով կոչվում էին կատան) գաղտնի լեզվից: Նա կարողացավ կազմել տեղական բարբառի հոլովման և խոնարհման հատուկ աղյուսակներ, գրի առավ առակներ, հեքիաթներ, զվարճալի պատմություններ, որոնցում «քաղաքացի» հեղինակները հումորով, երբեմն բավականին կծու, արտահայտվում էին գյուղացիների բարբե-

Տիգրան Հոնեմի Սր. Գրիգոր եկեղեցու հարավային ճակատը
Южнaя фaсaд цeркoви
Св. Гpигoрия. Тигpанa Онемя
The southern facade of St. Grigori built
by Tigran Honents

րի մասին: Գրի առավ նաև տեղական բալլադներ, երգեր, առակներ և ասացվածքներ: Ձմեռն անցկացրեց Վանում: 1911 թ. դեկտեմբերի 11-ին իր ընկերուհի Մարուսյային Վանից ուղարկած նամակում Հ.Օրբելին գրում է. «Տասը օրից ես կմեկնեմ Վան, երևի թե ձմեռն այնտեղ անցկացնեմ: Կապրեմ մեր կոնսուլի տանը, այդպես ավելի հեշտ կլինի: Իսկ եթե ձյունը փակի Բայազետի ճանապարհը ստիպված կլինեմ ավելի երկար մնալ»: 1912 թ. գարնանը, հենց որ ճանապարհը բացվեց, նա նորից ուղևորվեց Մոկս: Երկրորդ ուղևորության ընթացքում ավարտեց հավաքված բնագրերի վրա կատարվելիք աշխատանքը և շարունակեց դեռևս ձմռանն սկսած քրդերենի ուսումնասիրությունը: Օգտագործելով հայերեն բառարանի բառացանկը՝ կազմեց քրդերեն բառարան, ստուգեց արդեն եղած բառարանները:

Մոկսում Հ.Օրբելին հավաքեց վերին աստիճանի հետաքրքիր նյութ, թե բանահյուսական, թե բարբառագիտական, թե ազգագրական առումով: Առհասարակ նա եղել է այն գիտնականներից, որը աշխատանքը կատարել է հենց տեղում: Երկրամասի բնակչության շատ սովորույթներ, շատ առարկաներ գալիս էին շատ հնուց: Այսպես, և Մոկս «քաղաքում», և Ջեսաուան գյուղում նա նկատեց ահագին սալերից կառուցված շինություններ, որոնց ներսում կային կարծր քարից տաշած հսկայական անիվներ. դրանք ձիթահաններ էին: Այդպիսի անիվներ հայտնի էին Անիում, Մրենում, իսկ 1936 թ. հայտնաբերվեցին նաև Ամբերդում, քայց միայն Մոկսում կարելի էր դիտել դրանք աշխատելիս:

Մոկսում՝ Մուրթուկա բեգի տանը, գիտնականը ուշադրություն է դարձնում պատմության գոգին դիզված բառակուսի հարթ բարձերին: Երբ երեկոյան տանտիրոջն այցելում էին հյուրեր՝ քրդեր և հայեր, այդ բարձերը դրվում էին հատակին, և պատվավոր հյուրերը նստում էին

Սր. Գրիգոր եկեղեցին
Цeркoви Св. Гpигoрия
St. Grigori Church

Դպրոցի ինքնիշխան և մատուռի մնացորդները. Собор и остатки часовни. The Cathedral and the ruins of the chapel

Մր. Փրկիչ եկեղեցին. Հրազդան. Հր. Փրկիչ եկեղեցին. Հրազդան. Հր. Փրկիչ եկեղեցին. Հրազդան.

դրանց վրա: Առավել մեծանունը կարող էր ստանալ նաև երկրորդ բարձր: «Բարձր» խորհրդանշում էր հասարակական տանգիտության վրա նախարարի գրաված աստիճանը: Հետագայում Հ. Օրբելին կռահեց, որ Հրազդանում պահվող մի սկյուտեղի վրա պատկերված են հենց այդպիսի բարձրեր, իսկ նրանց կույտի վրա հենված՝ գահին նստած է խոսքով Անուշիրվան արքան:

Մոկս կատարած ուղևորությունը մեծապես ազդեց նրա աշխարհայացքի վրա: Երկուստասարդ գիտնականի վրա մեծ տպավորություն է թողնում Մուրթույա բեգը: «Ապրում եմ

Ավերակների թաղարում չորսն է «Անիի ոգին» — դա երկուստասարդ գիտնական Օրբելին էր: Ու մնաց վրաստանի գիտնականը, կանխորդ արտուն, Անիի բարձր մաստրանի չարքայված միակ օրինակը մեղրին...

Գլխավոր դարպասները
Главные ворота
The main town gates

մուդիրի՝ տեղամասային պրիստավի՝ քրդական բնի՝ հայկական կոտորածի ժամանակ հայերի պաշտպաններից մեկի տանը: Ես հազվադեպ եմ հանդիպել այդպիսի համակրելի և զեղեցիկ ծերունու: Եվ ամենից գլխավորը, նա զարմանալի բարեկիրթ է, թեև Վանից այն կողմ ոչ մի տեղ չի գնացել: Ինձ հիանալի է վերաբերվում», - գրում է Հ.Օրբելին 1911 թ. ծնողներին ուղղված նամակում: Ընդգծելով Մուրթուլա բեգի դերը հայերի կոտորածի ժամանակ՝ Օրբելին նկատի է ունեցել հետևյալը, 1895 թ. Ոգիմ գյուղը շրջապատված է եղել զազազած ֆանատիկոսների ամբոխով, և միայն Մուրթուլա բեգի անձնագոհ միջամտությունն է փրկել գյուղի բնակչությանը:

Մոկսի քրդերի, նրանց հոգեկան հատկանիշների

Լճի քանդավաճ. Անի մuzeյ. Ani museum

Անի քաղաքի պարիսպները Հռոմի պաշտպանական կնիքով
 Городские ворота у бастиона с греческим крестом
 Town gates next to the pyramid with a Greek Cross

մասին Հ. Օրբելին միշտ սիրով էր հիշում: Կրկնում ու կրկնում էր, թե ինչպես նա Մոկաում հասկացավ, որ ոչ թե բուրդ ժողովուրդն է հայերի յխերին թշնամին, այլ քրդերին հայերի դեմ սադրող թուրքական վարչակազմը:

Վանում եղած ժամանակ նա մասնակի պեղումներ սկսեց Վան քաղաքի մոտակայքում գտնվող «Թուփրակ կալն» հողաբերդ բլուրում: Տեղացի բնակիչներից և հնավաճառներից գնեց մի շարք հետաքրքիր հնագիտական և ազգագրական առարկաներ, որոնք հետագայում հանձնեց Էրմիտաժ:

Վերադառնալով Ս. Պետերբուրգ՝ Հ. Օրբելին իր աշխատանքների մասին հանգամանորեն զեկուցեց ԳԱ-ի պատմա-բանասիրական բաժանմունքում և Ռուսաստանի հնագիտական ընկերության Արևելյան բաժանմունքում: Գիտական աշխարհն այդ ելույթներն ընդունեց մեծ հետաքրքրությամբ:

Հ. Օրբելու հետաքրքրությունների շրջանակը շարունակ ընդլայնվում էր: 1916թ. նրա կյանքում նշանավորվեց ուրարտագիտությանը մատուցած

Տիգրան Հոնենցի եկեղեցի. Церковь Тиграна Хоненца. Tigran Honents Church

Բաղնայր: Գավիթը և Սբ. Գրիգորի նկերդին
Բաղնայր. Притвор и иконостас Св. Григория
Baghavan. The church-porch of St. Grigor

րորդ թագավորի տարեգրության նշանակալից հատվածները: Բնական է, որ արձանագրությունների հայտնաբերումը Հ. Օրբելուն թերեց մեծ և արժանի փառք: 1922 թ. լույս տեսավ Հ. Օրբելու աշխատությունը՝ «1916 թ. հնագիտական արշավը Վանում»: Վանում կատարված պեղումները խորհրդանշեցին Հ. Օրբելու գիտական ուղու մի որոշ շրջանի ավարտը:

Այդ ժամանակ նա 29 տարեկան էր, բայց արդեն ճանաչված գիտնական էր, ուներ 21 տպագրված աշխատություն, դասախոսում էր համալսարանում: 1914 թ. ընտրվում է Ռուսական հնագիտական ընկերության Արևելյան բաժանմունքի իսկական անդամ, ապա բաժանմունքի գիտական քարտուղար:

կարևոր ծառայությունը: Հ. Օրբելին շեշտում էր, որ այդ ասպարեզում «զգալի արդյունքների կարելի է հասնել հետագա պեղումների ժամանակ»: Վանի ժայռի նկարագրությանը Հ. Օրբելին պիտի ծանոթացած փնտրողներ ուսանողական տարիներին, երբ ընթերցում էր Մովսես Խորենացու «Հայոց Պատմությունը»: Ժայռի հյուսիսային լանջերին Վանի Միջնաբերդի պարիսպներին, երևում էին քարածայռի մեջ փորված երկու խոր որմնախորշեր, որոնք կիսով չափ լցված էին հողով: Արևմտյան որմնախորշի արևելյան պատի վրա փորագրված էր ուրարտական Սարդուրի Երկրորդ թագավորի սեպագիր արձանագրությունը, որի վերջին տողի տակ ինչ-որ տառեր էին երևում: Պեղումները ցույց տվեցին, որ դրանք հայերեն տառեր են: Հ. Օրբելու հայտնաբերած ուրարտերեն արձանագրությունները բովանդակում էին Ք.ա. 8-րդ դարի կեսերին իշխած Սարդուրի Երկ-

Հյուրանոցի մուտքը
Вход гостиницы
The entrance of the hotel

The Orbelis

I am glad that my sons chose the material insecurity for the sake of science and the nation, whose children they are, which needs outstanding scientists such as them to foster respect for science among humanity.

A. Orbeli
1911

Օրբելիների ծանոթանկերը լուսանկարը, 1877 թ.
Свадебная фотография Орбели, 1877 г.
Wedding-Picture of the Orbeli Couple, 1877.

The dynasty of the Orbelis is of old Armenian royal origin. The Orbelis derive from the Mamikonians, held a high rank and played a considerable role in the political and cultural life of Armenia.

In the 13-15th centuries Sunik was also under the domination of the Orbelis. In the dynasty cemetery in Naravank, the historian Stepanos Orbelian is buried. According to him the name 'Orbel' originated from the name of the fortress 'Orbet' which is in Georgia near the village of Orbet.

The Orbeli Brothers' paternal grandfather Hovsep Orbeli (1810-1891) studied at Lazarian Seminary and after graduating started his work as a clergyman. Hovsep Orbeli had five children—three sons and two daughters.

The uncles (father's brothers) of the Orbeli Brothers, David and Hamazasp were graduates of the Medical Faculty of Kharkov University. David Orbeli was a psychiatrist, Hamazasp – a famous dentist in Tiflis. The third son of Hovsep Orbeli, the father of the Orbeli Brothers, Abgar Orbeli (1849-1912), graduated from the Faculty of Law of St. Petersburg Imperial University. He was an educated man and paid great attention to the upbringing of his children and was able to give an excellent education to them.

Տեսարան Անիից
Вид на Ану
A view from Ani

Արագած լեռնի լանդշաֆտ
 Вид на Арагац от города Ани
 Mount Aragats from the town of Ani

Միջնաբերդի նորոգված եկեղեցին
 Перестроенная церковь замка-крепости
 The rebuilt church of the Citadel

Abgar Orbeli was married to Varvara Movses Arghutian-Yerkainabazuk (1857-1937) who came from a noble family. She was well-read, mastered four languages and paid much attention to her children's upbringing and education.

The eldest of the Orbeli Brothers is Ruben Orbeli (1880-1943). He is considered to be the founder of underwater archaeology in the USSR and one of the greatest specialists of underwater exploration. Thanks to the penetrating insight of his thought and daring researches Ruben Orbeli was able to found a new sphere of science, the task of which was to bring out cultural values from enormous underwater areas and represent them to the world.

The middle son of the brothers is the outstanding physiologist, Academician Levon Orbeli (1882-1958). He graduated from the Military-Medical Academy in St. Petersburg and was a pupil of the world famous physiologist Ivan Pavlov. His Selected Works in five volumes is a full study on all the directions of the nervous system and reveals the scientific views and the depth of thought of Levon Orbeli-one of the representatives of the world physiology.

The youngest of the Orbeli Brothers Hovsep was born March 8, 1887, in Kutaisi. Next year the family moved to Tiflis. In 1904 he finished the Third Boys School in Tiflis, then he graduated from the Faculty of History and Philology of St. Petersburg University. His teachers were such outstanding scholars, experts in Antique Studies as S. Zebelyev, M. Rostovtsev, F. Zelinski, the Orientalist Ya. Smirnov, an expert in Byzantine Studies V. Beneshevich, and so on.

For a long time Hovsep Orbeli headed the Leningrad State Hermitage, organized exhibitions and scientific seminars. During the years of World War I he personally directed the transportation of the treasures of the Hermitage and after the war he made a speech at the Nuremberg Trial. He headed the Department of Oriental Studies at Leningrad State University, founded the Leningrad Department of Oriental Studies of the USSR Academy of Sciences, and the Armenian Academy of Sciences, and was its first President.

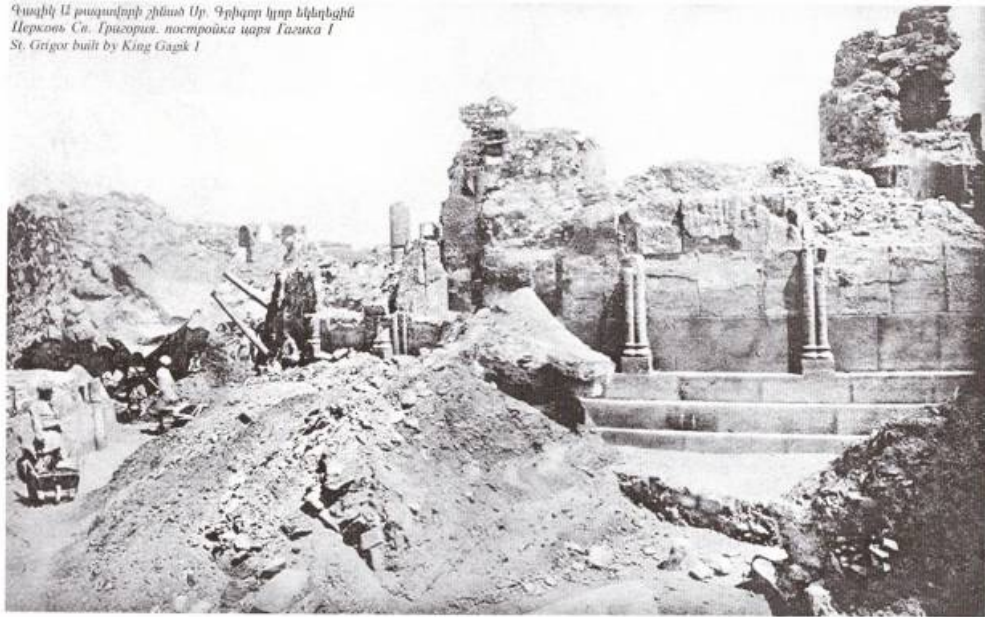
Besides the antiquities of Greece and Rome, the students specializing in Classical Studies were more fascinated by Eastern Armenia, Georgia, Iran, their history and culture. In 1906, in summer Hovsep Orbeli participated in the excavations of the ancient city of Ani, and in 1907 entered the Faculty of Oriental Studies. But he didn't leave Classical Philology which he considered necessary and was eager to master the subjects of Oriental Studies. His teacher was Nicoghayos Mar, one of the greatest Armenologists of the 20th century. Then Orbeli graduated from the Department of Oriental Studies with honours, at the same time completing the full course of the Faculty of History and Philology.

Hovsep Orbeli gained profound knowledge in the auditoriums of the University, but he got a real higher education not on the banks of the Neva, but in Ani.

The Historians Yeghishe and Lazar Parpetsi mention Ani as an impregnable castle. At the end of the 8th century the Bagratunis got stronger and Ani became their property. Later in 961 Ashot Voghormats came to throne and made Ani his capital. Smbat, Ashot's son built the Ashotian Gates and ultimately prepared the plan of the city with two essential parts-the citadel, the residence of the Bagratunis and Shahastan or the very city. The second half of the 10th and the first half of the 11th century was a peaceful period for the Kingdom of Ani. The last but one representative of the Kingdom of the Bagratuniats Dynasty, the weak-willed Hovhannes-Smbat, signed a will, according to which the Kingdom would pass to the Byzantine Empire after his death. In 1041 the Byzantine troops invaded Ani, but under the leadership of Vahram Pahlavuni the inhabitants of the city repulsed them. In the time of King Gagik the Second (1042-1045) their two invasions were a failure as well. In 1064 the Seljuks appeared. The seizure of the city which lasted twenty days was described by Aristakes Lastivertsi and Matevos Urhayetsi. The muslim historian Ahmed ben Muhamed el Djafari recorded the seizure of the city. The castle was impregnable, but the success came

Գագիկ Ա թագավորի շինած Սր. Գրիգոր կյոր եկեղեցին
 Церковь Св. Григория, построенная царя Гагика I
 St. Grigor built by King Gagik I

by itself, there started was an earthquake'. In 1072 the Emir of Gandzak presented it to his grandson Manuche. From the beginning of the 13th century during 30-35 years under the conditions of the Armeno-Georgian political and military cooperation, Ani flourished again. Thanks to the Zakarians and wealthy people (Tigran Honents) the city was rebuilt and in the historical sources Ani was called a big city, a capital city. From the second half of the 14th century the fall of the city became inevitable. In 1319 there was an earthquake again. In the 14-15th centuries the city hardly kept its existence.

In the following centuries Ani was under the Ottoman Empire and its ruins were dominated by nomadic tribes. In 1887 Russia entered into possession of Ani together with the State of Kars. After 30 years in 1917 during the attack of the Turks the exhibits of the archaeological excavations were taken out of Ani. The Turks took the State of Kars and Ani. Now it is accessible only from the left bank of the bordering River Akhurian.

The excavations of the medieval capital of Armenia occupy an exceptional place in the versatile activity of Nikoghayos Mar. In the 19th century many travellers visited Ani. One of the remarkable pages of the history of the ruins is the visit to Ani by the patriot Catholicos of All Armenians Matevos the Second. Near the gates sounded the old classical language of the Land of Armenia giving the great city a more sublime nature.

His Holiness to Mar, 'Dear Professor, these ruins standing

Արտաշես Վնիրը Անիում. Арташес Внир в Ани. Artashes Vnir in Ani

Տեսարան Այծնախորհրդից. Բաժն Ե Բաժնորոժն. A view from the Citadel

Անիի ինստիտուտի արշավախումբը (կենտրոնում՝ Ն. Մար, ձախից 3-րդը՝ Հ. Օրբելի), Անի, 1907թ.

Археологическая экспедиция Ани. (в центре Н. Марр, 3-й слева Н. Орбели), Ани, 1907г.

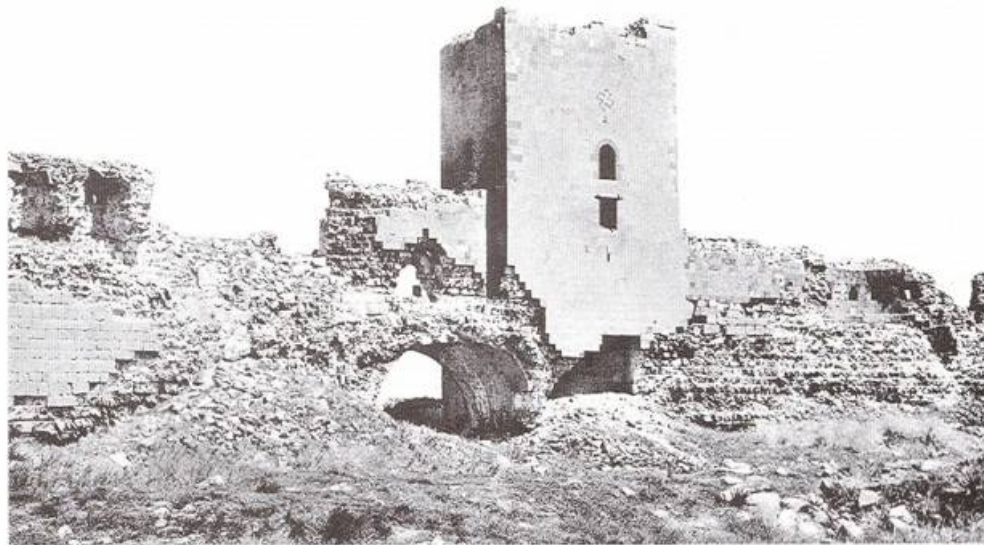
An Ani Archeological Expedition (N. Mar in the centre, H. Orbeli is the third from the left), Ani, 1907.

here silently remind the past of the Armenians, a glorious past, a happy past, they remind of those times when the Armenians were leading a glorious and peaceful life.

You, dear Professor, who has devoted all his vigour and love to these ruins, You contribute an enormous service to science with your work. With your excavations you are telling the world about a nation now miserable and unhappy, but with a glorious past. You are showing the Armenian nation the majestic past of its ancestors. Go on with your diverse and fruitful work, honest Mar'.

In 1892 and 1893 Mar initiated two scientific expeditions to Ani but soon he had to stop, as there was no museum and the objects found there were scattered here and there. There was a danger that they might be neglected by science at all. But fortunately, in 1904 the excavations resumed and continued until 1917. Thus, 16 times, scholars from the remote St. Petersburg arrived in Ani and remained in the ruined city 16 summers. The excavations of Ani used to be an excellent archeological school for the participants. Hovsep Orbeli received profound knowledge about the whole material and how to interpret it. The observations of the monuments of Ani gave birth to a number of new and important ideas which soon formed the basis of his writings devoted to the culture of Asia Minor.

Փառարկ Անիից դուրս քաղաքից
Главные ворота (вид изнутри)
The main gates from inside the town

TO WESTERN ARMENIA (ANI, MOKS, VAN)

*Ani can be described numerous times
like the way the dawn, the moon,
the sea, the gentle wind are described.
Because it is such a phenomenon in our
human world...*

Leo

Hovsep Orbeli came to Ani for the first time in 1906. The expedition was a success. The cleaning of the church Gagkashen – the imitation of Zvartnots, was completed.

It was just at that time the statue of King Gagik the First (990-1017) with a turban on his head and a model of the church in his hand was discovered. In Gagkashen an enormous copper chandelier of the 11th century was found so curved and so deformed that it seemed impossible to reconstruct. Mar commissioned Hovsep Orbeli the restoration of the chandelier, the latter left for Alexandrapol-Gjumri, and for a week apprenticed a locksmith, then put together the scattered pieces and restored the chandelier in its original shape and form.

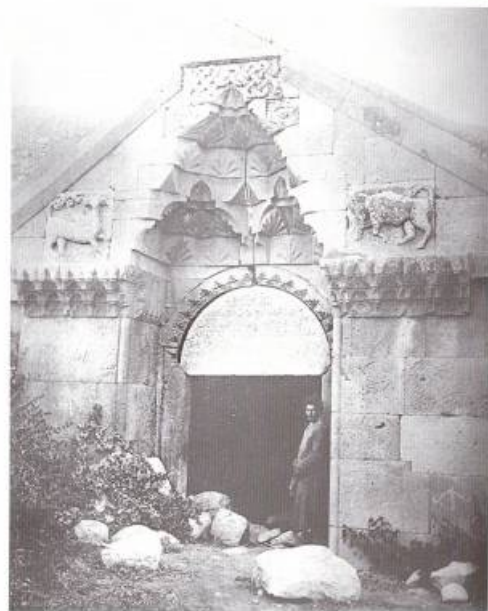
From that day on Orbeli used to come to Ani almost every summer becoming the closest assistant of Mar. Along with other duties he headed the repository of Ani. The latter was founded thanks to private means. At first the building served as a repository, which later in the 11th century became a mosque (Manuche Mosque).

Սր. Գրիգոր եկեղեցին
 Церковь Св. Григория
 St. Grigor Church

In 1906, in his report Mar mentioned: 'It took much time to clean the museum, then it was put into order with the antiquities in their places. And there is everything necessary here. And all this due to my hard-working and contentious assistants such as painter Poltoratski and student Orbeli, who without folding their arms, worked in the museum not only in the afternoons but also at nights'. In July 20, 1908, in his letter to Olga, Orbeli writes: 'There is a heap of work here, every minute a new thing is found and we have piles of them and each item requires scrupulous work. Ceramics is plentiful, at the same time quite interesting. Woven fabric needs most effort and care. Today during the excavations a girl of 5 or 6 years old in a coffin was found. She was wearing a silk lace-belt which has a symbolic meaning. Her dress is unique and beautiful woven with golden thread embroidery and the picture of a tiger and a lion on it comes to prove that she is of royal origin. I'm informing with pride that last week we laid the foundation of our new museum. It is still small and is being built by the project of the architect-painter Poltoratski and engineer-architect Orbeli'.

In 1908 in September the construction of the new building of the museum was completed. Small objects and the statue of King Gagik were taken to the mosque of Manuche, but reports, architectural miniatures and khachkars were exhibited in the new museum. Numerous tourists visited Ani, among them foreigners who were fascinated by the different objects found during the excavations carefully placed in glass boxes. Here are the

Բռնակաց արարան
Княжеский дворец
Prince's Palace

iron water pipes of the royal bathroom of the citadel. There were coloured glass and metallic necklaces, china and bronze vessels, large pots, ends of arrows, coins, bottles of mercury and many other things. In a box was a little girl's dress, made of fine fubrie, some beautiful cloth and the belt of virginity taken out of Tigran Honents Dynasty sepulchre. And under the arches of the hall of columns stood the statue of King Gagik made of tufa – the peaceful and wise king of the Land of Armenia. Orbeli had to give elaborate explanations which later turned into lectures. Soon he published the guidebook of the excavated city entitled *The Series of Ani*, then he made a scientific list of the materials kept in the repository, and summarizing all his knowledge which he had accumulated about the history of Ani and its monuments, published another popular booklet under the little of *The Ruins of Ani*.

In September 12, 1910, at the session of the Department of History and Philology of the Academy of Sciences Mar suggested that they should send a specialist to the city of Van who would study the local antiquities and collect materials on dialects. In his opinion Hovsep Orbeli could carry out such a task. The suggestion was welcomed and Orbeli began to get ready for it. 'Of

course, I have to work hard and get ready for this trip, because the work is responsible both due to its conditions and nature', Orbeli writes to his parents. In December 12, 1910, he goes on, 'Now I am working mainly on the language, which is really very difficult but is surely the aim of the trip'.

Later in 1911, Orbeli undertook a short scientific trip which was more difficult in all respects. We mean the trip to Moks (a town on the southern shore of Lake Van). To the end of his life he remained under the impression of what he had seen and heard in Moks. In September 1, 1911, in the letter to his brother Ruben from Moks he writes: 'I am fine and, I live in a wonderful house of a bey, but I am cut off the whole world. Even the mail does not reach here, one can't even dream of getting letters. By the way, Moks, where Turks live now, is considered to be one of the least developed and wild settlements of Asian Turkey. The climate is very favourable and there are few beautiful things, but women here are very beautiful. I have never seen such beautiful women. The people are kind but one may see traces

Անի Ծաղկաձոր
Ani, Tsakhkadzor

of century-old slavery sealed on their faces. Living here I got convinced that Kurds are wild and brutal'.

In July 1, 1911, Orbeli left Batumi for Constantinople and through Trapizon, Byburd and Erzurum went to Van. On his way he took photos and described a number of architectural monuments, copied some records. On August 14 he reached Van and decided to focus on the study of the dialect of the Armenian population of Moks. He stayed in Moks for five weeks. The population of the region mainly inhabited in the town of Moks which consisted of five villages. Orbeli collected a lot of material typical of the dialect of Moks, compiled a special dictionary containing all the words and expressions used in daily life referring to field labour, crafts, names of animals and plants, in short, to everything that could be seen around.

'The children provided a good service to me as well. They took my work as an entertainment and every minute they used to run up to me and ask if I had put down this or that word', the young student Orbeli informed in his report to the Academy of Sciences. He also put down words from the fellers' and hacklers' secret language (called katan in the local dialect). He was able to make special tables of declension and conjugation for the local dialect, wrote down sayings, tales, amusing stories, where the town authors with humour, sometimes rather reserved, spoke about the way of life of the villagers. He also wrote down local ballads, songs, proverbs and sayings. He spent the winter in Van. In December 11, 1911, in the letter to his friend Marusia, he

writes: 'I will leave for Van in ten days, may spend the winter there. I will live in the house of our consul, it will be easier and if the snow blocks the road to Bayazet I will have to stay longer'. In 1912, in spring, as soon as the road was opened, he again left for Moks. During the second journey he completed the work on the collected material and went on with the study of the Kurdish Language which he had started in winter. Making use of the Armenian dictionary, he compiled the dictionary of the Kurdish Language.

In Moks Orbeli had already interesting material in terms of folklore, dialect and ethnography. In general he was one of those scholars who did the work on the spot. A lot of traditions and objects of the population of the district came from ancient times. Thus in the 'city' of Moks and in the village of Dzevastan he noticed buildings built of big stone blocks inside which there were huge wheels made of hard, hewn stone., used to produce vegetable oil. Such wheels were famous in Ani, Mren, and in 1936 were found in Amberd as well, but only in Moks one could see them functioning.

In Moks in the house of Murtula Beg his attention was attracted by the square smooth pillows on the window-sill. When in the evenings, many guests among which Kurds and Armenians visited him, those pillows were put on the floor and the respectable guests used to sit on them. The person of a higher rank could get a second pillow. The pillow symbolized the position held by the person on the social ladder. Later Orbeli guessed that on a tray in the Hermitage, such pillows were depicted, and on the heap, leaning against the throne, King Khosrov Anushirvan is sitting.

His journey to Moks greatly influenced his outlook. Murtula Beg made a deep impression on the young scholar.

'I am living in the house of Mudir, a district Pristav, Kurdish Bei, who was a defendant of Armenians. I have rarely met such an amiable and handsome old man. And the most important thing is that he is amazingly decent, though he has never gone anywhere but Van. He treats me politely and friendly'. Orbeli writes in 1911 in a letter to his parents. Emphasizing the role of Murtula Beg during the massacre of the Armenians Orbeli meant the following: in 1895 the village of Vozim was seized by a crowd of outrageous fanats, and only due to the interference of Murtula Beg saved the population of the village.

Hovsep Orbeli always lovingly remembered the Kurds of Moks and their good and kind nature. He used to repeat that in Moks he realized that the Kurds were not Armenians' bloody enemy but the Turkish administration who provoked the Kurds against Armenians.

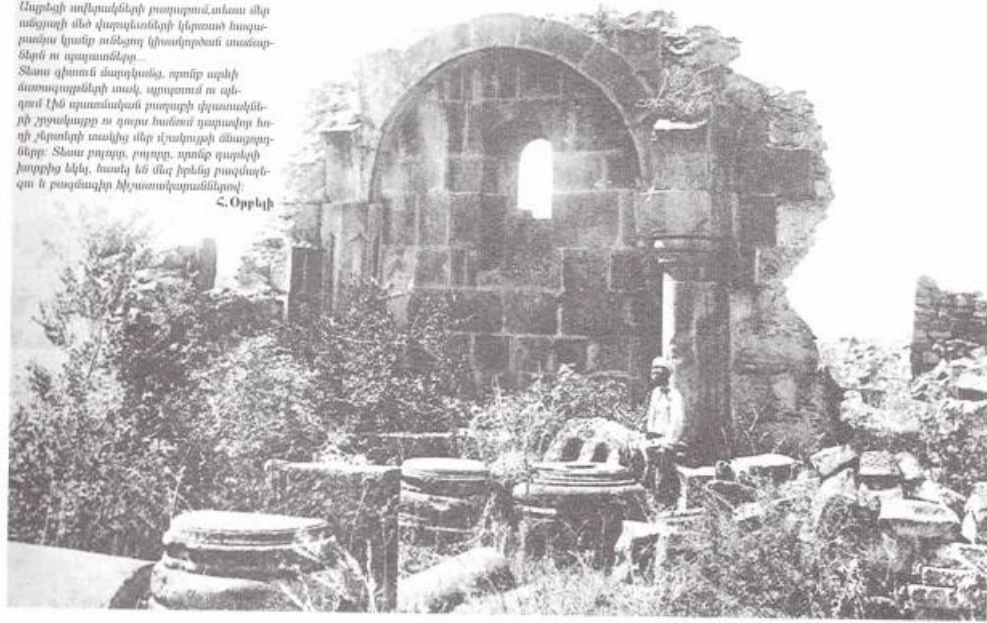
While in Van he started excavations on a hill called Toprak Kale not far from Van. He bought a number of archeological-ethnographical articles from the local people and antiquity sellers which later were sent to the Hermitage.

Returning to St. Petersburg Orbeli made a detailed speech about his work at the Historical and Philological Department of

Այդպեսի տվյալների յուրաքանչյուր մեկը
անցյալի մեծ գիտնականների կերպով հազա-
րամյա կյանք անցնող կիսակործան տաճար-
ների ու պալատների...

Տեսնեցի զիստեմ ճարտարագիտական, որտեղ առկա
մասնագետների տակ, պրոպագանդա ու պե-
րագրում էին պատմական իրադարձություն-
ների շրջակայքը ու զուրա համայն դարձախոս
դի շերտերի տակից մեկ մշակույթի մնացորդ-
ները: Տեսա յուրյոթ, բոլորը, որտեղ դարձել
խորհրդի ենթ, հասնե են մեկ իրենց թափափ-
զու ու թափափախ իրադարձություններով:

Հ. Օրբելի

Անիի զանգեր
Монастырь в Ани
Monastery of Ani

the Academy of Sciences and in the Oriental Department of the Russian Archeological Society. The scientific world took those reports with great interest.

The range of Orbeli's interests expanded continually. In 1916, Urartology was a turning point in his life. He mentioned considerable results can be gained during further excavations. Orbeli must have got acquainted with the description of the rock of Van during his student years reading *The History of Armenia* by Movses Khorenatsi. On the northern slopes of the rock of Van during his student years reading *The History of Armenia* by Movses Khorenatsi. On the northern slopes of the rock on the gates of the Citadel of Van dug in the cliff, two niches were seen half filled with earth. On the eastern wall of the western niche there was the cuneiform inscription of the Urartian King Sarduri the Second, under the last line of which some letters were visible. The excavations showed that they were Armenian letters. The Urartian inscriptions discovered by Orbeli contained important periods of the chronicle of King Sarduri the Second who reigned in the middle of the 8th century B. C. It is natural that the discovery of the inscriptions brought great honour and fame to Orbeli. In 1922 Orbeli's work '1916. Archeological Expedition in Van' came out. The excavations carried out in Van symbolized the completion of a certain period of the scientific activity of Orbeli.

He was then 29 years old but was already a famous scholar, had 21 published articles and delivered lectures at the University. In 1914 he was elected member of the Department of Oriental Studies of the Russian Archaeological Society and became its scientific secretary.

Орбели

Род Орбели имеет старинное армянское княжеское происхождение. Он произошел от Мамиконянов, они занимали высокое положение и играли значительную роль в армянской политической и культурной жизни.

В 13-15 веках во владения рода Орбелянов вошел Сюник. В Нораванке, на родовом кладбище похоронен историограф рода Степанос Орбелян. Согласно ему название «Орбел» — производное от крепости «Орбет», которое находится около села Орбет в Грузии.

Дед братьев Орбели, по отцовской линии, Иосиф Орбели (1810-1891), обучался в Московской Лазаревской семинарии, по окончании вступил в духовную службу.

У Иосифа Орбели было пятеро детей — трое сыновей и две дочери.

Дяди братьев Орбели Давид и Амазасп окончили медицинский факультет Харьковского университета. Давид Орбели был психиатром-невропатологом, а Амазасп был известным стоматологом в Тифлисе.

Третий сын Иосифа, отец братьев Орбели, Абгар Орбели (1849-1912), окончил юридический факультет С. Петербургского Императорского университета. Он был исключительно образованным человеком, уделял особое внимание воспитанию своих сыновей и дал им великолепное образование.

А. Орбели был женат на женщине княжеского происхождения Варваре Мовсесовне Аргутинской-Долгоруковой (1857-1937). Она была образованной женщиной, великолепно владела четырьмя языками, уделяла большое внимание воспитанию и учебе сыновей.

Рубен Орбели (1880-1943) — старший из братьев Орбели. Он является основоположником подводной археологии в СССР и одним из крупнейших специалистов подводной техники а также его новой отрасли гидроорхеологии.

Р. Орбели проложил новые пути в науке, и оставил после себя большой труд, говорящий о глубоком погружении его мысли в историю и полные научных загадок подводные пространства.

*Я очень рад,
что мои сыновья
идут по пути
материально
не обеспеченному
во имя науки
и во славу той
нации, потомками
которой они
являются
и которая больше
всех нуждается
в том, чтобы
заставить других
уважать себя,
дав человечеству
выдающихся
представителей
науки.*

**А. Орбели
1911.**

*Հ. Օրբելի Անիի թանգարանում, 1908 թ.
Н. Орбели в музее города Ани, 1908 г.
H. Orbeli in the Museum of Ani, 1908.*

Средний из братьев, крупнейший физиолог, основоположник эволюционной физиологии академик Левон Орбели (1882-1958 гг.). Он окончил военно-медицинскую академию в С. Петербурге, был учеником гениального физиолога И. Павлова. Его пятитомник «Избранные труды» охватывает почти все основные направления физиологии нервной системы и раскрывает глубину и яркость мысли ученого, научные взгляды одного из самых крупных физиологов мира.

Младший из братьев, выдающийся ученый, крупнейший востоковед, академик И. Орбели (1887-1961 гг.). Он окончил историко-филологический факультет С. Петербургского Императорского университета.

И. Орбели долгие годы руководил Ленинградским Государственным Эрмитажем, был организатором различных выставок и научных сессий. В годы Великой

Анн. Музей
7 июня 1908 г.

Милые мои Рубен и Анна.

Получила из Анны посылочку. Если да, то вы точно знаете, что я в Анну. А позавчера я получила письмо от мамы. Она мне пишет, что пришла от вас уже 30 руб. Очень, очень благодарю за деньги.

Ракетата падана сружна. Нолото му вели-
кодушна. Криво на горат, даже на Амурте,
мноо спета. У нас в Ани огна помери полна
спетом. Работне диница посам, кладун в воду и
блнво. Нилво глажа не вератес.

Сложу ждѣ не найдется ли отпущеніе а именно
пусть: у нас такъ а именно 11-12 и 5-6.

[illegible]

Младший из братьев Орбели, Иосиф, родился 8 (20) марта 1887 года в городе Кутаиси. Через год семья переехала в Тбилиси.

В 1904 году он окончил классическую гимназию в Тифлисе, затем историко-филологический факультет С. Петербургского Императорского университета.

Он был учеником крупнейших ученых: С. Жебелева, М. Ростовцева, Ф. Зелинского, востоковеда Я. Смирнова, византиста В. Бенешевича и других.

Наряду с греко-римскими древностями студента-классика все больше и больше увлекал Восток, история и культура Армении, Грузии, Ирана. Летом 1906 года И. Орбели участвовал в раскопках столицы Ани, а в 1907-ом поступил также на факультет восточных языков университета. Тем не менее, уже решив посвятить себя востоковедению, И. Орбели не бросил классическую филологию, он относился к ней как к необходимой ступени в приобретении востоковедческих знаний. Так в свое время поступил один из крупнейших арменистов 20-ого века Николай Адонц, учитель И. Орбели.

Он блестяще окончил факультет восточных языков, пройдя одновременно полный курс историко-филологического факультета. Любовь, а также любознательность к классической филологии, и античности И. Орбели сохранил навсегда.

Много обширных знаний приобрел И. Орбели в аудиториях университета, но несмотря на это настоящее высшее образование он получил не столько в городе на Неве, а в Ани.

Как, неприступную крепость, про Ани упоминают такие летописцы, как Егише и Парпеци.

В конце 8-ого века династия Багратидов окрепла и Ани перешла в их собственность. В последней в 961 году короновался Ашот Милосердный, где и принял решение сделать Ани своей столицей. Сын Ашота, Смбат, построил Ашотское ограждение, и окончательно сформировал планировку города, разделив его на

Հայրենի եկեղեցու գլխի դռան ծածկաքանդակ
Portal sculpture of the church of St. Apostles
The portal of the church-porch of St. Apostles

две значимые части, одна из которых сама крепость, резиденция династии Багратидов, а остальная часть сам город. Вторая половина 10-ого века и первая половина 11-ого являются мирным временем для Анийского царства. Предпоследний представитель царской династии Багратидов, слабовольный Ованнес-Смбат, подписал завешание, согласно которому царство после его смерти переходило в Византийскую империю. В 1041 году византийские войска направились в Ани, но городские жители во главе с Ваграмом Пахлавуни дали им отпор. Во время правления царя Гагика Второго (1042-1045) два предпринятых нападения также не увенчались успехом. В 1045 году после падения город Ани перешел под византийское владение, а в 1064 году в Ани появились сельджуки. Осаду города длившуюся 27 дней описали Аристакес Ластиверци и Маттеос Ураеци. «Хотя крепость была несокрушима удача пришла сама, произошло сильное землетрясение», — так описывает захват города мусульманский летописец Ахмед бен Мухаммед эль Джафар. Гандзакский Эмир Фадлун в 1072 году купил Ани у сельджуков и подарил своему внуку Мануче. В начале 13-ого века в 30-35 годы начался новый расцвет Ани, в условиях армяно-грузинского политического и военного сотрудничества. При поддержке Закарян и родовитых богачей, Тиграна Оненца и других, город был восстановлен и в летописных источниках был назван столицей-великим городом Ани. Со второй половины 14-ого века город опять пришел в упадок. Землетрясение 1319 года привело город к жалкому существованию, которое продолжалось с 14-го по 15-е века.

В последующие века город Ани находился под властью Османской империи, на развалинах которого господствовали кочующие

народы. В 1887 году вместе с округом Карс город Ани перешел к царской России, спустя 30 лет, во время турецкого нападения 1917 года, из Ани были вывезены археологические находки.

Турки захватили округ Карс и Ани. Теперь город доступен лишь с левого берега приграничной реки Ахурян.

Археологические раскопки средневековой столицы Армении занимают исключительное место в научной деятельности Николая Марра. В 19-ом веке не раз путешественники посещали Ани. Одним из самых интересных страниц в истории развалин считается посещение патриота-католика Всея армян Маттеоса Второго. У стен развалин звучит древнеармянский классический язык мира, придавая городу величие и гордость.

Католикос Марру: «Уважаемый профессор, эти развалины, молча здесь стоящие, напоминают прошлое армян, прошлое великое, прошлое счастливое... Напоминают те времена, когда жизнь армян излучалась величием и победой».

Վրաց եկեղեցի
Грузинская церковь
The Georgian Church

Բագրատունիների թագավոր Միսիակերտի
 Дворец царей Багратидов в Вышгороде
 The palace of the Bagratuni kings from the Citadel

Вы, многоуважаемый профессор, посвятивший всю Вашу энергию и любовь этим развалинам, сыграли громадную службу науке Вашими раскопками. Вы, Вашими раскопками представите миру судьбу несчастного летописного народа, показав в целом величие его предков и славное прошлое армянского народа.

Продолжайте Вашу плодотворную работу, честный Марр».

В 1892-1893 годах Н. Марр организовал в Ани две научные экспедиции, однако, скоро был вынужден приостановить начатые раскопки, так как из-за несуществования музея обнаруженные памятники материальной культуры распределялись по различным музеям и могли, таким образом выпасть из поля зрения исследователя. Но, в 1904 году раскопки возобновились и с тех пор, до 1917 года, каждое лето в Ани направлялась археологическая экспедиция. В общей сложности учеными из далекого С. Петербурга было проведено 16 археологических экспедиций в развалинах Ани. Для участников экспедиции раскопки в Ани стали великолепной археологической школой. И. Орбели вынес из этих экспедиций глубокое знание материала. Наблюдение над анийскими памятниками породили ряд важных и плодотворных идей, которые вскоре легли в основу его работ посвященных культуре и искусству Передней Азии.

Բագրատունիների թագավոր Միսիակերտի
 Дворец царей Багратидов в Вышгороде
 The palace of the Bagratuni kings from the Citadel

К ЗАПАДНОЙ АРМЕНИИ (АНИ, МОКС, ВАН)

*Несметно раз можно описывать
Ани, как описывают рассвет, луну, море,
ветерок. Потому как, оно такое явление
в человеческом мире...*

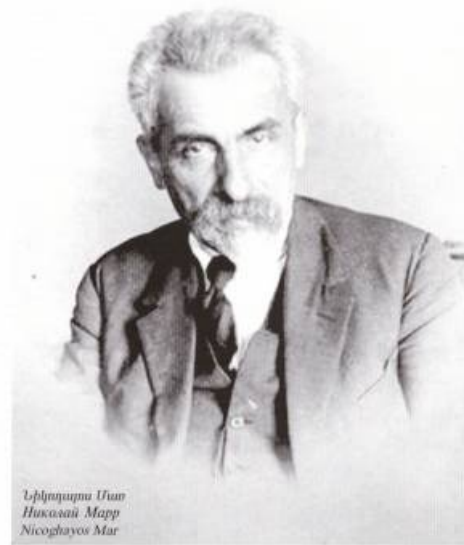
Лео

Впервые Иосиф Орбели приехал в Ани в 1906 году. Экспедиция прошла удачно, была завершена расчистка круглого храма, построенного царем Гагигом, повторяющего по форме церковь Звартноц.

Именно тогда была обнаружена статуя царя Гагика Первого (990-1017), в чаше с макетом собора в руках. В 11-ом веке в Гагашене была найдена громадная медная люстра, но настолько смятая и изуродованная, что сначала ее конструкция была непонятна даже в общих чертах. Реставрацию люстры Н. Марр поручил И. Орбели, и ему пришлось выехать в Александрополь-Гюмри, неделю учиться у слесаря, потом разобрать обломки и восстановить люстру в первоначальном виде.

Отныне И. Орбели каждое лето приезжал в Ани, став ближайшим сотрудником Н. Марра, совмещая руководство археологического музея Ани

Նիկոլայ Մարր
Nikolay Marr
Nicoğhayos Mar

с другими обязанностями. Музей был основан на частные средства. Вначале под музей была приспособлена мечеть Мануче, здание, 11-го века. В отчете 1906 года Н. Марр писал: «Работы было много в анийском музее по чистке, приведению в порядок, размещению и описанию древностей. Здесь нашлось все то, что было необходимо. А то, что было сделано, достигнуто благодаря тому, что в этом году у меня были незаменимые сотрудники работавшие в музее дни, а иногда и ночи, не покладая рук: художник Полторацкий и студент И. Орбели». 20-ого июля 1908 года в письме к Ольге Орбели И. Орбели писал: «Здесь масса работы, каждую минуту все новые находки, им нет числа, и все требуют тщательной обработки. С гордостью объявляю, что завтра неделя, как мы торжественно заложили фундамент нового музея. И еще керамика, бесконечная и очень интересная. Но больше всего хлопот с тканями. Сегодня, во время раскопок нашли девочку в гробу 5-6 лет. Под платьем шелковый шнурок-кушак, имеет вероятно, символическое значение. Платье довольно оригинального покроя и очень красивое. На рукавах шитые золотом прекрасной работы нашивки, признак княжеского или царского достоинства. Музей пока маленький, строится по проекту архитектора-художника Полторацкого и инженера-архитектора Орбели».

В сентябре 1908 г. было закончено строительство

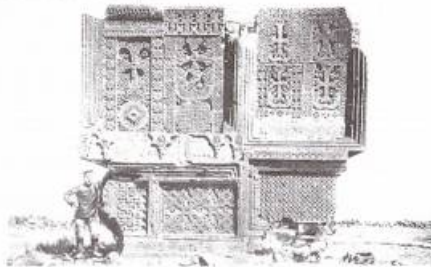

нового помещения музея. В мечети Мануче хранились мелкие детали и статуя царя Гагика, а в новом музее разместили надписи, архитектурные детали, хачкары.

В Ани приезжали многие но большей частью иностранцы, они заворожено осматривали археологические находки, которые были любовно разложены под стеклянными витринами. Здесь были железные трубы, найденные при раскопках крепостной бани, различные цветные стеклянные и медные ожерелья,

Բագրատունիների զինանշանը Մոծաբերդի դռան վրա:
Герб Багратидов на Цитадели
The Coat of Arms on the gates of the Citadel

фарфоровые и бронзовые тары, крупные тазы, наконечники стрел, деньги и многие другие предметы. В одной из витрин хранилась одежда девочки найденной из семейного склепа династии Тиграна Оненца, нежный, красивый и со вкусом расшитый пояс девственности. А под аркадным сводом одной из помещений стоял памятник из туфа миролюбивого и мудрого царя армянского мира Гагика Первого. И. Орбели приходилось давать подробные объяснения посетителям, которые нередко перерастали в настоящие лекции.

К «Анийской серии» относится составленный И. Орбели путеводитель по городищу Ани и каталог Анийского музея, путеводитель содержал научное описание анийских древностей, а в каталоге были описаны предметы музея, а его работа «Развалины Ани» явилась обобщением отличного знания анийского материала.

22 сентября 1910 года Марр на конференции историко-филологического отделения Академии наук предложил послать в Ван специалиста, который мог бы заняться древностями и сбором диалектических материалов. Таким лицом, по мнению докладчика, мог быть И. Орбели. Предложение было принято, и вскоре И. Орбели перешел к подготовительным работам. «Приходится, конечно, много заниматься и готовиться к этой поездке,

Մոծաբերդի նորոգված եկեղեցին
Перестроенная церковь вшигорода
The rebuilt church of the Citadel

Մանուշի մզկիթը (նախկին մարտահրկիր)
 Мечеть Мануче (бывшая таможня)
 Manuche Mosque (the former customs-house)

Իշխանաց արքայազնի դռան մնացորդ
 Портал княжеского дворца
 The portal of the palace of princes

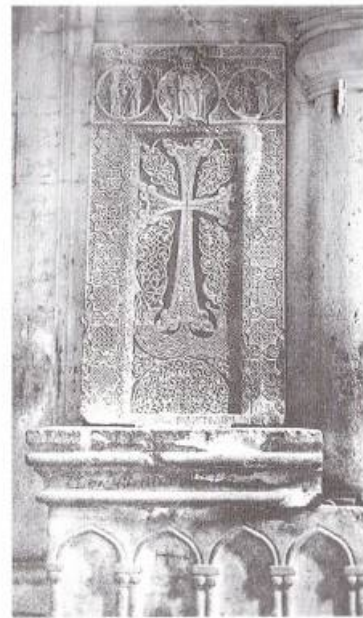

потому что как, по условиям, так и по существу своему эта работа весьма ответственна», — писал И. Орбели родителям. А 12-ого декабря 1910 года продолжает, — «Сейчас главным образом готовлюсь по языку. Это, собственно, самая трудная, но и основная цель поездки».

В последствии, И. Орбели, предпринял одну непродолжительную научную поездку, которая была сложнее чем предыдущая. Имеется в виду поездка в Мокс (город на северном побережье озера Ван). До конца своей жизни он оставался под впечатлением увиденного и услышанного в Моксе.

В отправленном письме Рубену от 1-ого сентября 1911-го года из Мокса он писал: «Здоров, живу прекрасно у бея, но только вот оторван от всего мира, даже почта сюда не ходит, а о получение писем нечего и мечтать. Кстати, Мокс, где сейчас живут турки, считается самым глухим и диким участком Азиатской Турции. Местность тут очень хорошая в климатическом отношении, но красивого мало, вот только женщины очень хороши. Я редко где видел таких красивых женщин как здесь. Народ хороший, но совершенно четко видны следы векового рабства. Курды звероподобны, как я убедился только теперь тут живя.»

1-ого июля 1911 года И. Орбели выехал из Батуми в Константинополь и через Трапезунд, Байбурт и Эрзрум направился в Ван. По пути он фотографировал и описывал архитектурные памятники и надписи. 14-ого августа он прибыл в Ван и здесь окончательно решил сосредоточиться на изучении наречия армянского населения Мокса. В Моксе он пробыл пять недель. Население округа было сосредоточено в «городе» Моксе с его пятью слившимися деревнями. И. Орбели, приступил к сбору материала по наречию моксских армян, составил специальный диалектический словарь, в который вошли все слова и выражения домашнего обихода, касающиеся полевых работ, ремесел, названия животных, растений, словом всего, что можно было увидеть вокруг себя. «Ценную услугу оказали мне дети, смотревшие на мою работу как на забаву, и каждую секунду прибегали ко мне, спрашивая, записал ли я то или иное слово или нет», — доложил молодой студент в отчете Академии наук.

В этот список вошли также слова из тайного языка катанов (валяльщиков и шерстобитов). Он составил специальные таблицы склонения и спряжения местного наречия, записал басни, сказки, забавные рассказы, в которых «горожане» с юмором, а иногда и довольно колко, высказывались о нравах сельчан. Записал он также местные баллады, песни, поговорки.

Зиму он провел в Ване. В письме от 11-ого декабря 1911 года к подруге Марусе, И. Орбели писал: «Через 10 дней я

Շատ զարմանալի
բարեբեկն կրտսերիս
Վրաթի, բայց եւ
մնացի կարտաթ
արտիս. եւ
այլիս չմնաց լինի:

Արտաշես Վրայր

Много весел
прошелась в моей
жизни, но я остался
с тоскою в сердце,
я больше не увидел
Ани.

Արտաշես Վրայր

Many a spring passed
by but I stayed with
a wound in my
heart. I never saw
Ani again.

Artashes Vruir

выеду в Ван, скорей всего зиму проведу там. Поживу у нашего консула, так будет легче. А, если снег покроет дорогу в Баязет, буду вынужден остаться здесь надолго». Весной 1912 года, как только открылась дорога, И. Орбели вновь отправился в Мокс. Во время второй поездки он завершил свою работу над армянскими текстами и продолжил начатое еще в Ване изучение курдского языка. На основе словаря моксского армянского наречия он составил курдский словарь, одновременно проверяя уже существующие словари.

В Моксе, И. Орбели, собрал интереснейший материал относящийся к лексике, фольклору и этнографии Мокса. Многие обычаи, быт населения восходили к седой старине. Так и в «городе» Моксе и в селении Дзевастан он увидел сооружения из громадных плит, внутри сооружения были гигантские колеса из твердого камня с покатою гранью окружности, это были маслодавили. Такие колеса были известны в Ани, Мрене, а позднее, в 1936 году были обнаружены в Амберде, но только в Моксе можно было видеть их в работе.

В Моксе в доме у Муртулла- бега ученый обратил внимание на возвышавшуюся на подоконнике гору квадратных плоских подушек. Когда по вечерам к хозяину дома приходили гости курды и армяне, эти подушки выкладывались на пол, а на них усаживались гости. Наиболее именитый гость, мог получить вторую подушку. «Подушка» одновременно символизировала место занимаемое гостем. Впоследствии, И. Орбели увидел изображение этих подушек на сасанидских блюдах Эрмитажа, царь Хосров Аноширван восседает на троне, имея под рукой гору подушек.

Поездка в Мокс оказала большое влияние на его мировоззрение. Огромное впечатление произвел на молодого ученого Муртулла — бег. «Живу в доме мудира, участкового пристава, курдского бега, защитника армян во время резни. Я редко видел более симпатичного и красивого старика. И, самое главное,

Տապրուի Սիֆից. Վիւն Անի. A view from Ani

вину засыпанные зем-
лей. На восточной сте-
не западной ниши име-
лась клинообразная
надпись урартского ца-
ря Сардури Второго,
под последней строкой
надписи виднелись
буквы. Раскопки пока-
зали, что это армянс-
кие буквы. Надписи,
открытые И. Орбели,
содержали значитель-
ные куски текста лето-
писи Сардури Второго правившего в середине
8-го века до н. э. Естественно, что открытие этих
надписей принесло И. Орбели большую и заслу-
женную славу. Изданная им в 1922 году работа
«Археологическая экспедиция 1916 года в Ван»,
явилась подтверждением еще одного научного эта-
па в жизни И. Орбели.

В то время ему было 29 лет, но он уже был из-
вестным ученым, имел 21 изданных работ, препо-
давал в университете. В 1914 году был избран
действительным членом Восточного отделения
«Русского археологического общества», а затем его
ученым секретарем.

Տպագրված է 1print-ում:
Ստորագրված է տպագրության 10.01.2011 թ.:
Չափսը՝ 60x84 - 1/16: Թուղթը՝ կավճապատ:
4,75 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 900:

ՀՀ, Կոտայքի մարզ, ք.Ծաղկաձոր, Օրբելի եղբայրների փ.12
Հեռ.՝ + 374 0223 6 05 52
Էլ.փոստ՝ orbelimuseum@yahoo.com
www.orbelimuseum.am

9(47.925)

0-84

42

Աշխարհահռչակ գիտնականի՝ Հովսեփ Օրբելու
և նրա նույնքան հռչակավոր եղբայրների
տուն-թանգարանը գտնվում է Ծաղկաձոր
քաղաքում, որտեղ ծնվել է Լևոն Օրբելին:

The Memorial-House of the world-famous
scholar Hovsep Orbeli and his brothers who
are as famous as he is in Tsakhkadzor where
Levon Orbeli was born.

Дом-музей выдающегося ученого с мировым
именем Иосифа Орбели и его всемирно известных
братьев находится в городе Цахкадзоре,
в доме, где родился Левон Орбели.